
El matrimoni a la Barcelona industrial. Pautes demogràfiques i socials.

Miquel Valls Fígols*

Joana Maria Pujadas Mora**

Introducció

El fet demogràfic sempre ha estat molt relacionat amb les condicions econòmiques, socials i polítiques de la societat. Uns binomis que a partir del segle XIX foren motiu d'estudi i que es veieren afavorits per la creació de tot un seguit de corpus estadístics. Aquests estudis sorgeixen amb el convenciment que partir de la dada és el millor mitjà per defensar i argumentar un discurs de reforma social. La Catalunya de mitjan segle XIX, però més concretament la ciutat de Barcelona, es convertí en el marc idoni per a l'aparició d'aquests tipus de treballs, com a conseqüència de la creació i concentració d'indústries a partir de l'inici de la Revolució Industrial, l'increment de població amb l'arribada de mà d'obra forana i la seva situació d'aglomeració degut a l'encerclament produït per les muralles.

En aquesta comunicació analitzem l'estudi del matrimoni en la bibliografia demogràfica de finals del segle XIX i principis del XX, molta d'ella produïda en el context del moviment higienista. Analitzem la metodologia i el procediment estadístic emprat en les publicacions, a més de la seva òptica d'anàlisi (transversal o de moment i longitudinal), i sempre tenint present al propi científic –el subjecte de la producció– i la seva formació de metge, estadístic, etcètera. Aquest estudi s'emmarca en una època de gran rellevància en la creació de monografies i estadístiques socials que sorgeixen amb força a Barcelona, a cavall de l'higienisme i dels anhels liberals de secularització dels registres vitals. Recordem que, a Barcelona, el Registre Civil s'inicià com a conseqüència del Decret de 25 de gener de 1841, com a funció de la Secretaria de l'Ajuntament.¹ D'aquesta època són també el primer cens de població (1856) i les primeres publicacions oficials estatals del Moviment Natural de la Població (1863).²

Seguint un ordre cronològic, hem fet una selecció d'aquelles obres més representatives dels diversos camps científics –medicina, enginyeria, economia– que s'han apro-

* Centre d'Estudis Demogràfics (UAB).

** Centre d'Estudis Demogràfics (UAB) - Grup d'Investigació d'Història de la Salut. IUNICS-Universitat de les Illes Balears.

1. Mercè TATJER MIR, «L'evolució de la població de Barcelona entre el 1860 i el 1897», dins Jaume SOBREQUES I CALLICÓ (dir.), *Història de Barcelona. Volum 6. La ciutat industrial (1833-1897)*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1995, pàg. 119-150.
2. Teresa A. CUSIDÓ, *Anàlisi crítica dels continguts del Moviment Natural de la Població 1858-1974*, Memòria de recerca, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, 2008; Pilar LÓPEZ GUALLAR, P. (1995) «La demografia barcelonina entre el 1833 i el 1865», dins SOBREQUES, *Història de Barcelona. Volum 6...*, pàg. 95-118.

ximat a l'estudi del fet demogràfic, i a partir d'aquests treballs hem explorat el seu tractament i el pensament sobre la nupcialitat que ofereixen.

El matrimoni en la historiografia barcelonina

Al segle XIX, la demografia es trobava associada a l'estudi de l'estat de salut de les poblacions. D'aquesta manera, les variables demogràfiques més àmpliament estudiades foren la natalitat i la mortalitat, deixant en un segon terme la nupcialitat, ja que s'entenia que aquesta variable no influïa directament en la dinàmica i l'estructura de la població.

Els primers treballs clarament relacionats amb el fet demogràfic són les topografies mèdiques de l'Acadèmia medico-pràctica de Barcelona, com ara les de Josep Masdevall (1740-1801), precursors del fulletó de denúncia sanitària *Abajo las murallas* de Pere Felip Monlau (1808-1871), considerat el principal introductor de l'higienisme a Catalunya. Monlau, doctor en medicina i cirurgia, l'any 1858 publicà un llibre molt menys conegut, *Higiene del matrimonio ó el libro de los casados*,³ en el que fa una defensa a ultrança del matrimoni canònic. El text, que tenia l'objectiu de donar «unos cuantos consejos higiénicos acerca del estado conyugal», s'acaba convertint, sobretot en la seva part introductòria, en un discurs moral sobre el matrimoni. D'aquesta manera, ja en les primeres pàgines del llibre relaciona el matrimoni amb la felicitat. Per donar força als seus arguments constata empíricament que els casats viuen més anys que els solters:

De cada 100 solteros de la edad 25-45 años mueren 28, al paso que no mueren más de casados que 18 a la misma edad.

Però els seus plantejaments van més enllà, oposant matrimoni i suïcidi, matrimoni i bogeria o matrimoni i delinqüència... amb afirmacions com ara:

El matrimonio es el estado natural y más propicio para la salud y la longevidad.

Monlau, contrari a les idees malthusianes, aposta per una política natalista, i el matrimoni com la via per arribar-hi:

Los Gobiernos deben fomentar y proteger el matrimonio, combatiendo a un tiempo el celibato voluntario.

Però el primer estudi del matrimoni pròpiament dit no arribà fins la publicació de l'obra *Estadística de Barcelona en 1849* de Laureà Figuerola (1816-1903), considerada la primera investigació quantitativa de la realitat social i econòmica de Barcelona a mitjan segle XIX.⁴ Figuerola, que fou advocat i economista i que participà activament en la vida política des del vessant més reformista, tingué en l'estadística el seu instrument d'anàlisi de la realitat i la base per a les propostes de reforma social i econòmica.⁵ Per a Figuerola, el capítol sobre la població és el més important en estadística i el que li

3. Pere Felip MONLAU, *Higiene del matrimonio ó el libro de los casados*, Madrid, M. Rivadeneyra, 1858.

4. Laureà FIGUEROLA, *Estadística de Barcelona en 1849*, Barcelona, Altafulla, 1993 (amb estudi preliminar d'Anton Costas).

5. COSTAS, L. *Figuerola...*

permetrà deduir d'una forma empírica les lleis que regeixen el desenvolupament dels fenòmens socials:

Es éste el capítulo más importante en estadística, pues que sobre la población se establecen todas las relaciones y comparaciones posibles bajo los diferentes puntos de vista desde los cuales inténtase explicar los hechos.

En el capítol que dedica al matrimoni afirma:

No es la estadística a quien compete entonar himnos en loor de la institución del matrimonio, ni protegerla contra los rudos embates que la educación de la época le dirige [...]. Cíñese el estadista a consignar los datos que indican el movimiento de formación o disolución del ser familiar que ha de dar por resultado o efecto del matrimonio la conservación y desarrollo de la especie humana.

Per tant, la nupcialitat era el pas previ a la fecunditat i al desenvolupament del país. Tant és així, que en la primera taula que ens mostra, Figuerola calcula la relació de fecunditat matrimonial entre els matrimonis celebrats en un any i els naixements registrats en l'any següent.

A més, hi presenta els matrimonis anuals per a les quinze parròquies de Barcelona (més la catedral i les parròquies de Gràcia i Sants) entre 1836 i 1847. En primer lloc, realitza un estudi de l'estacionalitat del fenomen, però el seu interès és aprofundir més en la relació entre matrimoni, territori i posició social. Malauradament, però, no ho concreta, ja que els límits eclesiàstics no concorden amb els límits administratius. També analitza les segones núpcies, conclouent que els membres de la classe obrera «resisten menos la viudez que las personas constituidas en mejor estado de fortuna» i, per aquesta raó, a les parròquies del Raval les segones núpcies són més freqüents.

Figuerola intentà anar més lluny en el seu estudi, introduint l'anàlisi per edats, com la mitjana d'edat en l'accés al matrimoni segons estat civil... Però, davant les dificultats en l'obtenció de les dades, només utilitzà les edats de matrimoni de la parròquia de Sant Pau, entre 1839 i 1842. En percebre la diferència d'anys entre cònjuges, afirmava:

Esta superioridad de años que distingue uno de otro sexo al contraer nupcias, debe necesariamente influir como concausa poderosa en los efectos físicos del matrimonio, o sea en la producción de hijos.

La utilització de la dada estadística continuà amb els treballs de l'enginyer Ildefons Cerdà (1815-1876) a la *Monografía estadística de la clase obrera de Barcelona en 1856* i a la *Teoría general de la urbanización*, de 1867, i de l'enginyer de camins Pedro García Faria (1888-1927), *Proyecto de saneamiento del subsuelo de Barcelona*. Aquests dos grans enginyers, preocupats per la salubritat pública de la ciutat, són compiladors d'uns grans corpus estadístics per analitzar i comprendre les dinàmiques demogràfiques, socials i econòmiques de Barcelona. Mentre que Cerdà només esmenta l'edat al matrimoni en la seva monografia de la classe obrera, Pedro García Faria tan sols es concentra en dades de mortalitat de la població.

L'any 1880, Gumersind Colomer Codina, que havia estat secretari de la Comissió de Governació de l'Ajuntament de Barcelona, publicà *Movimiento de la población de*

Barcelona en el veintenio 1861 a 1880.⁶ Les seves dades eren extretes dels llibres d'esdeveniments vitals que es guardaven a l'oficina del Registre Civil de Barcelona. En el llibre no es fa anàlisi sobre les dades extretes, sinó que tan sols es presenten en un format de taules. L'objectiu de Colomer Codina era restablir l'honor de la ciutat de Barcelona, que no havia estat inclosa en el recompte del moviment de la població, *Estadística internacional de las grandes ciudades*, publicat a Budapest per M. Korosi, i que el propi Colomer Codina considerava un dels treballs més rellevants del moment. Pel que fa als matrimonis, es presenten quatre taules: el nombre absolut de matrimonis a Barcelona des del 1861 fins 1880, una taula sobre els matrimonis distribuïts per mesos, una altra taula sobre l'edat dels contraents separada per sexes i en grups quinquennals i decennals, i un petit càlcul de l'edat màxima i mínima. Finalment, mostra una taula de l'estat civil dels contraents.

En tot aquest procés de consolidació de l'ús de les dades estadístiques destaquen les figures de Josep Nin i, sobretot, Lluís Comenge (1854-1916). Aquests dos metges es convertiren en abanderats de l'estadística sanitària. Ens trobem en una època on la medicina buscà el suport de la dada estadística per fer les seves anàlisis. En paraules del propi Comenge:

Sin el legítimo criterio aritmético, la ciencia de la salud y la enfermedad se reduciría a un cúmulo de intuiciones y sospechas.⁷

Des d'aquesta visió, els metges higienistes es preocuparen de recollir tot tipus de dades per poder donar resposta als problemes de salut pública.

Josep Nin fou l'impulsor de la secció d'estadística de la *Gaceta Sanitaria de Barcelona*, on es publicaven, a més de les dades sobre natalitat i mortalitat, les taules del nombre de matrimonis diaris per mesos i un quadre dels matrimonis segons les edats dels contraents. A partir de la mort de Josep Nin, el 1892, l'encarregat de dur a terme aquesta estadística fou Lluís Comenge, sota el títol *Nota Demogràfica Mensual de Barcelona*.⁸

Encara que els seus treballs són purament d'estadística descriptiva, Comenge es caracteritzà per una molt bona presentació de les dades i, sobretot, per mostrar unes gràfiques molt treballades. Malgrat dedicar-se a l'estudi de la mortalitat i enfocar els seus treballs sota la premisa que els problemes sorgien per la distribució territorial, la classe social o la dimensió dels habitatges, Comenge realitzà dos treballs específics sobre el matrimoni, publicats a la secció «Estudios demográficos de Barcelona» de la revista *Gaceta Médica Catalana*: «Natalidad y nupcialidad en el mismo tiempo» (1899) i «Nupcialidad, 1898-99: sólo Barcelona; 1900: incluye agregados». En aquests articles es discuteixen les dades, que sempre es presenten en valors absoluts.⁹ Comenge tingué una visió molt conservadora del matrimoni i contrària a les teories malthusianes.¹⁰

Finalment, destaquem dos exponents de la consolidació del sistema estadístic a Catalunya: Josep Maria Tallada i Josep Antoni Vandellós. A principis del segle XX, ens

6. Gumersindo COLOMER, *Movimiento de la población de Barcelona en el veintenio de 1861-1880*, Barcelona, Sucesores de N. Ramirez y Cia., Barcelona, 1883.

7. Esteban RODRÍGUEZ OCAÑA, «La labor estadística de Luis Comenge (1854-1916) en el Instituto de Higiene Urbana de Barcelona», *Dynamis: Acta Hispanica ad Medicinae Scientiarumque. Historiam Illustrandam*, V.5-6 (1985), pàg. 279-306.

8. RODRÍGUEZ OCAÑA, «La labor...».

9. RODRÍGUEZ OCAÑA, «La labor...».

10. Antoni SIMON, *Aproximació al pensament demogràfic a Catalunya*, Barcelona, Curial, 1995.

trobem amb la figura de l'economista Josep Maria Tallada (1884-1946), director del Museu Social de Barcelona. L'any 1918, publicà el llibre *Demografia de Catalunya*, amb l'objectiu de realitzar una síntesi de la demografia catalana.¹¹

A l'inici del treball, Tallada justificà la publicació de l'obra amb una defensa de l'estadística en la creació dels estats moderns europeus:

Els fenòmens de la població [...] han sigut dels primers en aplicar dit mètode, havent adquirit avui dia tal importància l'estudi estadístic de la població que això sol constitueix el camp d'acció d'importants organismes burocràtics dels estats civilitzats i àdhuc de les més importants ciutats.

El seu treball també té un caire molt estadístic, amb poca interpretació de les dades. El període analitzat és de 1900 a 1914. Tallada era conscient de la importància demogràfica de Barcelona dins del conjunt català, i en el seu llibre fa sempre menció a la capital catalana. D'aquesta manera, pel que respecta a l'estudi del matrimoni, Tallada conclou que a Barcelona ciutat hi havia menys nupcialitat que a la resta de província i a la resta de províncies veïnes. La seva explicació rau en el fort impacte que rep Barcelona d'una immigració on els solters tenien un pes relatiu important. Ara bé, Tallada també explica l'existència d'una certa correlació entre nupcialitat i "situació econòmica".

En primer lloc, Tallada fa una anàlisi de la nupcialitat, destacant el fet estadístic i criticant el càlcul de coeficient, ja que, per a ell, s'hauria d'excloure els menors, els majors de 60 anys i els ja casats, i no s'hauria utilitzar la població mitjana de l'any per realitzar el càlcul. En altres paraules, Tallada reclama realitzar càlculs de taxes específiques.

A continuació, Tallada es pregunta per la influència de l'edat, l'estat civil, la religió o la situació econòmica dels contraents en la nupcialitat, però la manca de dades no li permet fer cap anàlisi d'aquests factors. El que sí que fa és analitzar l'estacionalitat del matrimoni, conclouent que no hi ha uns mesos on es casi més gent que en altres, sinó que els matrimonis es reparteixen de forma força homogènia durant tot l'any.

La seva formació d'estadístic el duqué a calcular probabilitats de casar-se, que finalment acabaren servint per obtenir un índex d'atracció matrimonial per estat civil. Tallada explica la diferència d'edat d'accés al matrimoni entre homes i dones a partir d'una concepció econòmica. Com que l'home és l'encarregat de portar els diners a casa i sobre el qual recau l'economia familiar, explicaria aquesta edat més gran que la de la dona, i alhora explicaria el retard en l'edat matrimonial a Barcelona, on la lluita per fer-se una posició econòmica era més costosa. A diferència dels seus antecessors, el focus no està tan centrat en la relació entre matrimoni i fecunditat, i pren més força la visió economicista.

L'any 1937, l'economista i estadístic Josep Antoni Vandellós (1899-1950), director del Servei Central d'Estadística de Catalunya, seguí els passos de Tallada en l'objectiu de donar una visió demogràfica de Catalunya i publicà l'estudi *Moviment demogràfic de Catalunya: gràfics i comentaris*. Aquesta publicació, a escala municipal, ofereix dades de naixements, defuncions i matrimonis pel període 1923-1936.

Fou, però, en el llibre *Catalunya, poble decadent*, de 1935,¹² on Vandellós expressà el seu pensament demogràfic, i, des d'una òptica evolucionista de la població, interpretà

11. Francesc ROCA, «Introducció», dins Josep M. TALLADA, *Demografia de Catalunya*, Barcelona, Institut d'Estadística de Catalunya, 2009.

12. Josep Antoni VANDELLÓS, *Catalunya poble decadent*, Barcelona, Edicions 62, 1985.

la disminució de la natalitat com a símptoma de la pèrdua de vitalitat dels pobles i les conseqüències de la immigració.¹³ Així, Vandellós, obsessionat per la baixa natalitat a Catalunya, féu un primer càlcul de la fecunditat matrimonial utilitzant un procediment que consistia a dividir el nombre de naixements legítims pel dels matrimonis efectuats set anys abans, que, segons Vandellós, és el període corresponent a l'interval mitjà entre la celebració d'un matrimoni i el naixement d'un fill. D'aquesta manera, observa una clara disminució de la fecunditat dels matrimonis.

En la seva anàlisi sobre els matrimonis, Vandellós elaborà un gràfic amb la taxa bruta de matrimonis des de 1887 fins 1933 i constatà una relació entre matrimonis i cicles econòmics, seguint les tesis proposades anteriorment per Tallada. Això no obstant, Vandellós continuà buscant quines eren les causes del descens de la natalitat i, davant l'evidència dels seus càlculs, conforme que el coeficient de nupcialitat català era relativament alt en comparació a d'altres països europeus, unit a una natalitat baixa, afirmà:

Fins al darrer període Catalunya era, però, un país de forta nupcialitat, i la natalitat baixa evidència com els matrimonis deixen de complir cada vegada més un dels fins principals que els inspiren, o sigui la reproducció de l'espècie. [...] Un excés d'egoisme en els nostres matrimonis és el que ocasiona principalment l'esgotament de la nostra vitalitat demogràfica.

Així, doncs, per Vandellós, les causes de la disminució dels naixements no es trobava ni en la disminució del nombre de matrimonis ni, tampoc, en l'augment de l'edat dels contraents, sinó en la disminució de la fecunditat matrimonial, produïda per una restricció voluntària dels naixements.

Valoracions finals

En resum, s'ha pogut observar que la historiografia de caràcter demogràfic de finals del segle XIX i principis del XX, ha relegat a un segon pla l'estudi de la nupcialitat. Malgrat estar present en la majoria de treballs consultats i alguns d'ells presentats, els estudis sobre la natalitat i la mortalitat han centrat els esforços de metges, economistes i enginyers. S'entenia el matrimoni com el pas previ i indispensable per a la reproducció de la població. D'aquesta manera, la relació entre nupcialitat i natalitat ha estat una constant en tot el període. Tots ells són conscients de la importància de la dada i l'estadística per objectivar els problemes de la societat. Aquest fet, porta als propis autors a convertir-se en productors de compendis d'informació demogràfica.

13. Jordi PASCUAL, *Un economista catalán: José Antonio Vandellós Solà 1899-1950*, Tesi doctoral, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1975.